

УДК 82-1. 09=161. 2=133. 1»18/19»:801. 631. 5

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ ПОЕЗІЇ У ПРОЗІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Наталія КУЗЬМА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства,
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: kuzmanatalia@ukr.net*

Проаналізовано синтаксично-стильові, ритмомелодичні, образно-семантичні складові жанру поезії у прозі на основі творчості Василя Стефаника та Шарля Бодлера.
Ключові слова: поезія в прозі, жанр, ритм, модернізм, поетика, компаративний аналіз.

Література помежів'я століть є складним і неоднорідним феноменом, де переплітаються різні художні напрями та течії, оновлюється ідейна проблематика, тематична спрямованість, жанрова структура, трансформується межа між поезією та прозою, яка часто буває умовною, історично змінюваною, відкритою для взаємопроникнення. Проза може вбирати віршові тексти, поезія – прозу.

Між прозою та поезією існує низка перехідних суміжних форм, мовленнєва організація яких співвідноситься як з прозою, так і з поезією: це поезія у прозі, ритмізована проза, верлібр та ін. Осмислення генологічної проблематики постало як невідкладне завдання сучасної науки у зв'язку з постмодерною жанровою дифузійною, яка зруйнувала попередні генологічні системи. Як відомо, Жак Дерріда, Цветан Тодоров, Умберто Еко та інші відомі дослідники постулювали філософію розмивання кордонів між жанрами. Зокрема, Ж. Дерріда стверджував, що «категорія жанру відображає божевільне спрямування світу в цілому, представляючи у викривленому світлі слова все, до чого ми звикли. Шукаючи дефініцій жанру, ми лише марнуємо свій час, оскільки їх не існує; намагаючись впіймати жанрову форму ми лише женемося за привидом, нехай і в яскравій обкладинці слова» [6, 135].

Для жанрології позиція Ц. Тодорова щодо жанру є винятково вагомим, оскільки засвідчує свідомий перехід теоретиків постмодернізму від повного зневаження категорії жанру до цілковитої й ґрунтовної мотивації її незамінності. У своєму розвитку Ц. Тодоров пройшов великий шлях від формалізму й структуралізму до семіотики й теорії жанрів, від ігнорування до культу жанру в літературі. Ц. Тодоров є творцем нової жанрології, де побутують нові жанри, до того не відомі світу, синтезовані з традиції й когнітивного людського мислення, з нігілізму й перетвореної традиції.

Дослідник вивчав проблему жанру, починаючи з парадоксального спостереження: «Вважається навіть ознакою справжньої модерності для письменника, якщо він більше не дотримується поділу на жанри» [6, 223]. Проте, на думку вченого, зникли не жанри, а старі жанри, натомість приходять нові. Якщо якийсь жанр не підпадає під існуючі поняття жанру та класифікації, це не означає, що жанр зник, навпаки, це є показником проростання нових форм і можливостей тексту. Ц. Тодоров вважав, що якщо ми прагнемо захистити жанри від тверджень про їх зникнення, то достатньо задати собі запитання про їхнє походження. Адже жанри походять від інших жанрів. «Новий жанр завжди є трансформацією одного чи кількох старих жанрів: через інверсію, через переміщення, через комбінування». Другий аргумент Ц. Тодорова: «ніколи не існувало літератури без жанрів, самі жанри постійно змінювались, тому питання їх походження може виходити за межі самих жанрів, якщо рухатись у бік витоків. Жанри – то є класи текстів, де література – текст» [6, 223].

Ці думки не нові, схожі висловлювали ще представники соціологічної інтерпретації жанру Георгій Плеханов та Павло Сакулін на початку ХХ століття.

Керуючись тезою, що свідомість людей визначається їх буттям, Г. Плеханов запропонував соціологічну схему жанрового поділу. Аналіз французької драматичної поезії та живопису він розпочинав з'ясуванням суспільного життя на той момент у Франції.

Одним із яскравих представників російської соціологічної школи літературознавства є П. Сакулін. В «Основах класичної поетики» дослідник зосереджував увагу на розподібненні прози та поезії. Він пропонував шукати в текстах віршовані конструкції і на підставі їх наявності чи відсутності й визначати ці тексти чи то як прозу, чи то як поезію. Появу тих чи інших жанрів П. Сакулін мотивував культурним середовищем, яке їх і формує. Зокрема, він не вважав народну творчість винятково здобутком «низів» суспільства, пропагуючи усну народну творчість як явище великого кола людей, різних груп та прошарків. Щоправда, категорії жанру та стилю у соціологічному літературознавстві відіграли роль декоративну і другорядну, воно не створило цілісної системи жанрів чи мотивації бази жанрів.

Опираючись на вищеподані концепції, можна зробити висновок, що поширення різних постмодерних гібридних форм, які поєднують літературну образність і філософський роздум, особистісно-суб'єктивне ставлення до предмета і логіко-аналітичну його реконструкцію, актуалізувало вивчення таких традиційних міжжанрових форм, як поезія у прозі, есей, художньо-документальна література тощо.

У сучасному літературознавстві точиться суперечка навколо жанрового статусу поезії в прозі: є вона формою поезії чи прози, або ж самостійним жанром? В українській науці окремі історико-літературні аспекти цієї проблематики висвітлювали Іван Денисюк, Юрій Кузнецов, Василь Лесин, Андрій Підпалій, Олександра Черненко, Соломія Павличко та ін.

Щодо розвитку жанру поезії у прозі на українських теренах І. Денисюк зазначав, що у прозу початку ХХ століття потужним струменем вривається ліризм. Для літератури цього періоду взагалі характерний посилений родово-жанровий синкретизм – взаємопроникнення епічного, драматичного й ліричного начал, трансформація жанрів,

«накладання» одних модифікацій на інші. «Поезія в прозі була реакцією на канони віршування, ілюзорним виявом поетичної свободи, бо, визволившись з-під “залізних сплтів” вірша, рими, автор попадав під інші правила організації художнього тексту, дещо аналогічні верліброві» [10, 218–219].

Своє твердження стосовно цього жанру висунула С. Павличко і зазначила, що поезія в прозі передбачає певний ритмічний склад, поетичні, або такі, що вважалися поетичними, образи, теми, дискурси, орнаментальність, кучерявість стилю, певний словесний фетишизм. «Будучи поетичною, ця проза мала схожі до поезії цього часу пріоритети і теми. Передовсім це – культ краси й культ почуття. Вона мала відтак схожі проблеми і страждала на ті ж самі хвороби, що й тогочасна нова поезія. Вона була позначена надмірною риторичністю й так само не була певна себе» [15, 125].

На нашу думку, синтетичні інтенції поезії у прозі притаманні літературному розвитку споконвіків і полягають в об'єднанні прозовопоетичних формальних та образних структур, що позбавлені жорстких меж вірша, але за характеристиками експресивності тяжіють до лірики.

На переконання Нонни Копистянської, «жанри можуть формуватися на основі не лише одного, але й двох чи навіть трьох родів, збагачуватись через інші види мистецтва і позалітературних форм» [12, 24].

Епічна характеристика поезії в прозі стосується її композиційного рівня: поділ тексту твору на фрази, абзаци, частини твору та їх співвідношення. Прозовий лінійний виклад збільшує свободу використання мовного матеріалу. Але не можна залишити без уваги іншу ознаку – лірику, яка тяжіє до окремого почуття, динаміки, настрою. Родові ознаки поезії у прозі за умов синтетичності демонструють поєднання образного змісту та прозової форми. Варто зазначити, що епічні традиції поезії у прозі в процесі становлення жанру стали майже формальними, обмежуючись формою викладу, що сприяв більшій інформативності тексту. До того ж естетика модернізму кінця XIX – початку XX століть апелює до внутрішніх рефлексій душі, відтворення певного стану, настрою, емоції, почуття. Саме естетично-мистецькі чинники спричинилися до зміщення кута зору в художньому дискурсі поезії в прозі з об'єктивного на суб'єктивний, що утвердило ліричні інтенції жанру, наближення до поетичної форми. Такого роду трансформації можна спостерігати як у французькій, так і в українській та інших європейських літературах межі XIX–XX століть.

Поезія у прозі як літературний феномен у діахронному аспекті проходить етап трансформацій, зумовлених домінуванням тих чи інших мистецьких рухів. Сформувавшись в епоху романтизму, цей жанр увібрав у себе всі характерні риси цієї епохи. На розвиток поезії в прозі вплинули як біблійна лірика в прозі, зразки поетичної прози, так і традиція перекладати вірші прозою, що спостерігається у Франції в XVIII століття. Тому не випадковим є той факт, що засновником нового жанру вважають французького поета А. Бертрана та його збірку «Гаспар з п'їтьми, фантазії в манері Рембранда і Калло». А. Бертран ввів у французьку та світову літературу поезію в прозі як особливий поетичний жанр. Звичайно, щось схоже уже існувало здавна. Різні форми віршового твору у прозі почали проявлятися у Франції XVIII століття через регламентацію піз-

ньокласицистичних віршових норм, яка вела до поступової зміни вірша французької поезії XVIII – початку XIX століть; основи для поезії в прозі закладалися також як наслідки стійкої у Франції традиції перекладати іноземні поетичні твори прозою. В епоху романтизму проходила активна взаємодія мистецтв, яка сприяла синтетичним тенденціям, стимулювавши розвиток поезії у прозі.

В українській літературі поезія у прозі веде початок від ритмізованої давньоруської писемності, але основним джерелом є ліризація прози, яка відбувалася в літературі внаслідок сильного впливу на неї фольклору. Першим українським письменником, у творчості якого з'явилася поезія у прозі, був Маркіян Шашкевич («Віра серця мого, як Бескид. . .»). До цього жанру звернулися також К. Климович («Знайдений скарб»), С. Воробкевич («Спомин», «Із сна ся здригнув. . .»).

Наприкінці XIX – початку XX століть під впливом психологізму в літературі відбувається якісна зміна ліризму. Проза стає медитативною і сповідальною, а голос автора зливається з голосом ліричного героя. Письменників не влаштовує просте запозичення з народної творчості тем, художніх засобів, естетичних ідеалів. Остаточно утвердився й отримав відносно закінчену форму жанр поезії у прозі наприкінці XIX – початку XX століть. Важливою рисою розвитку поезії у прозі цього періоду є циклічність, що свідчить про високий рівень розвитку жанру. Жанр поезії у прозі пройшов великий шлях еволюції від зародків до повного становлення. Велику роль у становленні жанру відіграли представники французької літератури доби романтизму А. Бертран, Шарль Бодлер та інші, які винесли поезію в прозі на новий якісний рівень й представили його усім європейським літературам. Через вплив французької літератури цей жанр прийшов на терени України. Ним захопилися представники модерних віянь імпресіонізму та символізму, які брали приклад зі своїх колег-поетів інших країн, але намагалися внести певні відмінні, суто національні риси цього жанру в українській літературі. Однак доречно зауважити, що не лише українські письменники черпали натхнення у французьких представників, а й їхня творчість (письменників кінця XIX – початку XX століть) стала відомою у Франції передусім завдяки старанням самих українців, які, перебуваючи за кордоном, прагнули представити українську культуру європейським читачам. Своїми стараннями вони заохочували французьких критиків та перекладачів, зацікавлювали їх новими темами та стильовими пошуками, що призводило до популяризації української літератури.

Французькі переклади й критичні інтерпретації засвідчують входження української малої прози у світовий художній простір, гідно представляючи українську літературу в силовому полі європейського літературного процесу та її участь у розробленні спільних художньо-тематичних комплексів, стильового та жанрового урізноманітнення. Важливо наголосити, що французькі критики та перекладачі, розглядаючи українську малу прозу, зокрема творчість Василя Стефаника, Михайла Яцківа, Михайла Коцюбинського, вказували на модерність стилю та національну самобутність у європейському контексті.

Тематикально поезії у прозі сконцентровані на внутрішніх рефлексіях ліричного героя, тому існує певна тематична спорідненість поетично-прозових мініатюр у французькій та українській літературах. Саме глибока ліричність цього жанру ство-

рила передумови для появи поезій у прозі інтимно-сентиментального змісту, таких як «Волосся твоє – півсвіту» Ш. Бодлера та «Раненько чесала волосся» В. Стефаника.

Розгляньмо особливості жанру в українській та французькій літературах на прикладі цих двох творів. Те, що увага Ш. Бодлера концентрується на жіночому волоссі не є винятковим явищем у його творчості. Волосся є складовою жіночого шарму, а отже, поезію в прозі можна опосередковано асоціювати з любовною лірикою, де образ жінки, що втілює красу та гармонію буття, з корелятом ідеалу. Важливим аспектом є те, що в мініатюрі відсутнє протиставлення, так звані антитези, що супроводжують усі поезії у прозі Ш. Бодлера.

Звернення до предмета жіночого волосся є саме по собі символічним, що генерує гендерно-культурологічні конотації. Для жінки волосся на той час було складовою соціальної ієрархії: за формою зачіски можна було характеризувати її становище в суспільстві, вік, сімейний стан; однією з форм покарань за так звані «неморальні» вчинки для жінок було позбавлення їх волосся; локон дарували жінки своїм коханим як знак любові; символічним щодо волосся був і «монаший постриг». Отже, предметний образ у мініатюрі набуває форми символу, поетичної абстракції, що апелює до свого неопосередкованого вираження ідеалу. Поезія у прозі структурована на сім абзаців, кожен із яких відтворює враження ліричного героя на чуттєвому рівні. Автор вдався до передачі запаху, звуку, кольору, тих компонентів, що образно-експресивно втілюють головну концепцію твору. Саме відчуття запаху стає вирішальним для навіювання образів та уявлень для автора мініатюри: «Якщо б ти могла збагнути все, що я бачу, що я відчуваю, все, що мені вчувається в твоєму волоссі! Моя душа подорожує його запахом, як душі іншою музикою» [7, 232]. Можливість відтворення певних сцен, картин за допомогою запаху автор порівняв із враженнями, що їх справляє музика на слухача. Ароматами пронизаний майже кожен із семи абзаців: у першому – «запах твого волосся» [7, 232], «парфумований носовичок», у наступному – «душа подорожує запахом волосся», далі – «повітря просякнуте запахом фруктів, листя та шкіри», «запах меленого тютюну з опієм та цукром».

Звукова сфера не залишилася поза увагою автора. По-перше, в поезії у прозі відчуття запаху порівняно з тим впливом, що зумовлює музика на слухача, а ще ліричний герой говорить про те, що він «чує» у волоссі коханої – «гавань меланхолійних пісень». Сплав чуттєвих та слухових поетичних абстракцій доповнено колористичними додатками: «морський простір, проникливо синій та глибокий», «нескінченна блакить тропіків», «кучері тяжкі та чорні». Для втілення ключової ідеї твору Ш. Бодлер у поезії в прозі застосував низку засобів нової поетичної техніки, як-от символ, сугестію, імпресіоністичні засоби, що підкреслює ліричність цього жанру.

Для піднесення семантико-емоційної сторони поезії у прозі Ш. Бодлер застосував ритмомелодійні компоненти. Кожен абзац мініатюри виражає нове враження від волосся коханої і має смислово-інтонаційно завершену форму, що створює враження закінченої конструкції. Що ж до стилістичних фігур, які використав Ш. Бодлер для досягнення ритмомелодійного ефекту, то серед них варто відзначити: синтаксичний паралелізм («Дозволь мені довго-довго вдихати запах твого волосся»), анафора («в океа-

ні твого волосся», «в ласкавості твого волосся», «в багатті твого волосся»), риторичні окличні конструкції («Якщо б ти могла збагнути, все що я бачу! Все, що я відчуваю! Все, що мені вчувається в твоєму волоссі!»).

Загалом ліричне начало поезії у прозі Ш. Бодлера «Волосся твоє – півсвіту» зумовлене самою тематикою мініатюри, яка втілюється лексико-семантичними засобами поетичного мовлення, серед яких вирізняємо образну метафоричність, символіку, сугестію, емоційну інтонаційність, ритмомелодійну техніку.

До жанру поезії у прозі В. Стефанік звернувся на початку своєї творчої біографії. Знайомство українського письменника з поетичним доробком Ш. Бодлера дослідники відносять до його періоду перебування у Кракові. Найімовірніше В. Стефанік був знайомий з польськими перекладами творів французького митця, серед яких могли б бути і поезії у прозі, але на вираження своїх творчих потуг саме в цьому жанрі українського митця надихала творчість Станіслава Пшибишевського. Невід'ємною рисою поезій у прозі В. Стефаніка стала глибока ліричність, яка відображена в тематиці, у структурно-композиційному аспекті, засобах художнього увиразнення. Стефанівські поезії у прозі можна поділити на дві групи: сповідально-біографічні та рефлексивно-медитативні.

Особливо виразно проступає ліричність у поезіях у прозі інтимно-чуттєвого характеру, а саме в мініатюрі «Раненько чесала волосся».

Символіка жіночого волосся провокує низку культурологічних асоціацій з фольклорними джерелами, адже в українських піснях, прислів'ях, ворожіннях можна знайти багато прикладів застосування саме цього атрибуту. Поезія у прозі структурується на дві частини: перша – експонується описовими елементами сценічного зображення дівчини, яка розчісує волосся, та горіха за вікном, що символізує образ коханого. У другій частині відтворено внутрішню напругу закоханої дівчини та байдужість природи в образі горіха. Образ горіха має багатопланову символіку, оскільки асоціюється з парубком за фольклорними конотаціями. Емоційна напруга підтримується засобами поетичного мовлення, серед яких особлива метафорика, що отримує забарвлення контекстуального неологізму, проміння «протискається, спадає», пасма волосся «як хвилі, спадаючи, вижолобили собі дорогу і підмивали тепер дальше шию» [16, 27]. До засобів художньої виразності доцільно віднести також порівняння «волосся, як тонкі срібні ниточки», «спадало, як водопад золотих хвиль» [16, 27], іронію, що вкладається у фразу горіха «Чешися, дурна, він тебе любить!», діалектизми «помалійше, все помалійше водила гребенем», «що я не гідна, бо-м далася на підмову», риторичні запитання «Чи ти, листе, шепчеш, що він мене вже не любить?» [16, 27]. Розмаїття тропів та стилістичних фігур відіграє специфічно-емоційну функцію у композиційній картині мініатюри, означає особливість модерного стилю В. Стефаніка. Отже, відтворення образу закоханої дівчини у поезії в прозі В. Стефаніка досягнуто низкою специфічних засобів, серед яких – звернення до народнопоетичної символіки, стилістично-композиційна своєрідність та засоби ритмомелодики, що увиразнюють ліричність мініатюру.

Отже, у результаті дослідження поезії у прозі «Волосся твоє – півсвіту» Ш. Бодлера і «Раненько чесала волосся» В. Стефаніка можна знайти низку відмінностей, а саме у характері символіки, яка у Ш. Бодлера постає екзотично-фантазійною, а у

В. Стефаніка – народнопоетичною. Натомість існує подібність у сфері семантики і системи виражальних засобів, де ліричність як генологічна особливість поезії у прозі формувала не тільки спільність тематики та образно-емоційних конструктів цього жанру у французькій та українській літературах, а й генерувала такі характеристики, як глибокий психологізм, чуттєвість і сентиментальний пафос, фрагментарність, техніку поетичного слова, ритмомелодику. Як для французького, так і для українського митця в поезіях у прозі стали спільними такі теми: інтимна лірика, соціальні мотиви, теми смерті, природи, митця та мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. П. Українська імпресіоністична проза / Віра Павлівна Агеєва. – К. : Віпол, 1994. – 158 с.
2. Балашов Н. И. Алоизиус Бертран и рождение стихотворений в прозе / Н. И. Балашов // Бертран А. Гаспар из тьмы: Фантазии в манере Рембранта и Калло / А. Бертран. – М. : Наука, 1981. – С. 235–284.
3. Бахтин М. М. Вопросы литературы / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 235 с.
4. Бігун О. Генологічна специфіка ліричності жанру поезії в прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Компаративний аспект / О. Бігун // Питання літературознавства. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 74. – С. 91–101.
5. Бігун О. Поезії в прозі Поля Верлена та Марка Черемшини: жанрово-стилістичний аспект // Волинь філологічна: текст і контекст. – вип. 6: у 2-х ч. Ч. 1. – Луцьк, 2008. – С. 157–166.
6. Бовсунівська Т. В. Основи теорії літературних жанрів: монографія / Т. В. Бовсунівська. – К., 2008
7. Бодлер Ш. Поезії / Ш. Бодлер ; ред. упоряд. М. Максимець; авт. післям. Д. Наливайко. – К., 1999.
8. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч / М. Гнатюк. – Львів, 2002. – 207 с.
9. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
10. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ століття. – Львів : Науково-видавниче товариство «Академічний експрес», 1999. – 280 с.
11. Еко У. Поетика відкритого твору / У. Еко // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; [за ред. Марії Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 525–539.
12. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
13. Кузнецов Ю. Б. Поезія в прозі – витоки імпресіонізму / Ю. Б. Кузнецов // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2004. – №1. – С. 188–194.
14. Наливайко Д. С. Післямова / Д. С. Наливайко // Поезії / Ш. Бодлер ; пер. з франц. Д. Павличка, М. Москаленка. – К. : Дніпро, 1999. – С. 241–253.
15. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1999. – С. 116–127.
16. Стефанік В. Раненько чесала волосся / В. Стефанік // Стефанік В. Моє слово: Новели, оповідання, автобіографічні та критичні матеріали, витяги з листів / В. Стефанік. – К. : Веселка, 2000. – С. 242.

17. *Шумило Н. М.* До проблеми «ліризації» української прози кінця XIX – початку XX століття / Н. М. Шумило // Проблеми історії та теорії реалізму XIX – початку XX століття. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 250–265.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012

Прийнята до друку 17.12.2012

PECULIARITIES OF POETRY IN PROSE GENRE IN THE UKRAINIAN AND FRENCH LITERATURES IN THE END OF XIX – AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES

Nataliya KUZ'MA

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Theory of Literature and Comparative Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kuzmanatalia@ukr.net*

The article analyzes the syntax-and-style, rhythmic-and-melodic, figurative-and-semantic components of the poetry in prose genre on the base of works by Vasyl' Stefanyk and Charles Baudelaire.

Key words: poetry in prose, genre, rhythm, modernism, poetics, comparative analysis.

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ПОЭЗИИ В ПРОЗЕ В УКРАИНСКОЙ И ФРАНЦУЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРАХ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ

Наталія КУЗЬМА

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра теории литературы и сравнительного литературоведения,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: kuzmanatalia@ukr.net*

Проанализированы синтаксически-стилевые, ритмомелодические, образно-семантические составляющие жанра поэзии в прозе на основе творчества Василия Стефаника и Шарля Бодлера.

Ключевые слова: поэзия в прозе, жанр, ритм, модернизм, поэтика, компаративный анализ.